

מפגש מס' 116

דף למנחה

משלי ט' - י"ג

תוכן הפרקים שנלמדו השבוע

פרק ט' - החכמה והכסילות - משל הנשים המארחות.

פרק י' - פרק י"ג - בפרק י' מתחילה אסופה שניה של משלי שלמה, המכילה פתגמי חכמה ומוסר בנושאים שונים: עושר ועוני; צדק ועוול; חריצות ועצלות; חכמה וכסילות; יושר ומרמה; צדיק ורשע ועוד.

לימוד מעמיק

הצדיק והרשע

אחד הנושאים המרכזיים המופיעים שוב ושוב בפתגמים בפרקים י'-י"ב הוא ההשוואה בין צדיק לרשע. בספר משלי מופיע ניגוד בין כסיל לחכם, הנובע מהחכמה המעשית, ולצד זאת מופיע הניגוד בין הצדיק לרשע הנובע מעולם הערכים הדתי. ספר משלי מקשר ביניהם ולפיו הרשע הוא הכסיל והחכם הוא הצדיק. החכמה והצדקה אחוזות זו בזו ומשלימות זו את זו, ואילו הכסילות עלולה להוביל לרשעה משום שהיא מעוותת את סדרי החברה הטבעיים.

ספר משלי משבח את הצדיק ומבחין בינו לבין הרשע בכמה קריטריונים. הפתגמים המבחינים בין צדיק לרשע מלמדים ערכים: הצדיק הוא הדמות לחיקוי, המיישמת את הערכים, ומולו מוצב הרשע העושה את ההפך ומדרכו צריך להזהר ולהתרחק. עיון בפתגמים הרבים המופיעים בפרקים אלה, וקיבוצם לפי נושאים, מאפשר להבין מהם הערכים שספר משלי מציב בחזית החינוך שלו, ורואה בהם את דרך החכמה והצדיקות.

חלק א - דיבור חיובי

שיר

האיזינו **לשיר "מילה טובה"** (מילים: יעקב גלעד; לחן: יהודית רביץ; ביצוע: זהו זה).

השיר עוסק בערכה הרב של מילה טובה, של דיבור חיובי והסתכלות חיובית על דברים.

הדיבור הוא בעל חשיבות רבה, וספר משלי מציב את סגנון הדיבור ותוכנו כאחד מהקריטריונים להבחנה בין צדיק לרשע. נעיון בפתגמים העוסקים בנושא הדיבור (רובם מופיעים בפרק י'):

פעילות:

נפזר על השולחן פסוקים העוסקים בנושא הדיבור המתוקן. כל משתתף מוזמן לבחור פסוק אחד שבעיניו הוא הדרכה טובה ומשמעותית, ולהסביר לשאר המשתתפים את הנאמר בפסוק ואת חשיבותו.

הצעה: כדי לקשר בין פסוקים העוסקים באותו נושא, ניתן לעבור בין המשתתפים לא לפי סדר הישיבה או סדר הפסוקים אלא לפי דמיון בנושאים: מתחילים מהפסוק הראשון, שואלים למי יש עוד פסוק המבטא רעיון דומה, או עוסק באותו נושא, לפחות בחלקו. מקריאים את הפסוק, וחושבים אם יש בו תוספת על הפסוק הקודם או שהוא אומר בדיוק אותו דבר, וכן הלאה.

פסוק	הסבר הפסוק	נושא
קָרַץ עֵינַי יָתֵן עֲצָבָת וְאוֹיֵל שְׁפָתַי יִלְבֹּט (י' י)	דיבור איננו רק במילים אלא גם בשפת גוף, ולעתים שפת גוף עשויה להיות פוגענית מאד. האדם הערמומי מעדיף לדבר בגנותו של חברו מאחרי הגב. אויל שפתים ילבט - אויל הוא בור חסר תקנה, שאינו שם מחסום לפיו ומעורב בסכסוכים.	שפת גוף. דיבור מאחרי הגב. דיבור מיותר ומסכסך
מְקוֹר חַיִּים פִּי צְדִיק וּפִי רָשָׁעִים יִכְפֹּה חָמָס (י' יא)	דברי הצדיק החכם הם כמקור חיים לשומעים - עצותיו ודבריו מעשירים את השומעים. לעומת זאת, הרשע מכסה על מעשיו במילים ריקות מתוכן.	דיבור מיטיב
שְׂנֵאָה תַעֲוֹרֵר מִדְּנִים וְעַל כָּל פְּשָׁעִים תִּכְסֶּה אַהֲבָה (י' יב)	הכסיל/הרשע איננו זהיר בדבריו, ואף מדבר בתוקפנות ובכך גורם למריבות. לעומת זאת החכם מצליח להמנע ממריבה בזכות כח האהבה לזולת.	מריבה ושלום
חֲכָמִים יִצְפְּנוּ דַעַת וּפִי אוֹיֵל מִחֲתָה קָרְבָה (י' יד)	החכם צופן את חכמתו בלבו, אינו ממהר לומר את דעתו אלא ממתין לשעת כושר מתאימה. ולעומת זאת האויל אינו שומר את פיו, מדבר בכל הזדמנות ודבריו עלולים להביא אסון.	מיעוט בדיבור
מִכְסֶה שְׂנֵאָה שְׁפָתַי שְׁקָר וּמוֹצֵא דְבָרָה הוּא כְּסִיל (י' יח)	הרשע מסתיר את שנאתו לזולת ומכסה על כך בעזרת שקרים, ובנוסף לכך מוציא דיבה - מעליל על האדם האחר דברים רעים.	מריבה, שנאה, הוצאת דיבה
בְּרַב דְּבָרִים לֹא יִחְדַּל פֶּשַׁע וְחֹשֶׁךְ שְׁפָתָיו מִשְׁכִּיל (י' יט)	מוטב למעט בדיבור כדי לא להיגרר לדיבורים שאינם ראויים.	מיעוט בדיבור
כָּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צְדִיק לֵב רָשָׁעִים כְּמַעֵט (י' כ)	דברי הצדיק מעטים ומובחרים. לעומת זאת הרשע מדבר הרבה דברים מיותרים ולא ראויים.	מיעוט זוהירות בדיבור
שְׁפָתַי צְדִיק יִדְעוּ דְבָרִים וְאוֹיֵלִים בְּחֶסֶד לֵב יָמוּתוּ (י' כא)	אנשים שומעים בקול הצדיק והולכים אחריו כמו אחרי רועה. לעומת זאת דברי הרשע מביאים את שומעיו לאבדון.	דיבור מיטיב

דברי חכמה מול דברי שקר	הצדיק מפיק מפיו דברי חכמה ואילו הרשע אומר דברי שקר (תהפוכות - הופך את הדברים), ובסופו של דבר לא יהיה קיום לדבריו.	פִּי צַדִּיק יָנוּב חֲכָמָה וְלִשׁוֹן תְּהַפְּכוֹת תִּפְרֹת (י', לא)
דיבור מיטיב מול דברי שקר	הצדיק אומר דברים שהם רצויים ומתקבלים על ידי אנשים ואלקים, ואילו הרשע מדבר "תהפוכות" - דברי שקר שאינם מתקבלים.	שִׁפְתֵי צַדִּיק יִדְעוּן רֵצוֹן וּפִי רְשָׁעִים תִּהְפְּכוֹת (י', לב)
נאמנות מול רכילות	אדם נאמן שומר סוד. לעומת זאת, אדם שאיננו נאמן מספר דברים שאומרים לו, מגלה סודות והולך רכיל.	הוֹלֵךְ רְכִיל מְגַלֵּה סוּד וְנֶאֱמָן רוּחַ מְכַסֶּה דָבָר (י"א, יג)
דיבור מיטיב מול דיבור פוגעני	לשון הרשע בוטה ופוצעת כמו דקירת חרב, ואילו לשון הצדיק מרפאת ומחזקת אנשים.	יֵשׁ בּוֹטָה בְּמִדְקָרוֹת חֶרֶב וְלִשׁוֹן חֲכָמִים מְרַפָּא (י"ב, יח)
דברי אמת יציבים מול דברי שקר	לשון השקר גורמת נזקים. השקרן מסתבך בשקריו ומשנה את גרסתו שוב ושוב. לעומת זאת, דברי האמת הם יציבים.	שִׁפְתַי אֱמֶת תִּבּוֹן לְעַד וְעַד אֶרְגִּיעָה לְשׁוֹן שִׁקְרָא (י"ב, יט)
מיעוט בדיבור	הזהירות בדיבור משתלמת ומגינה על האדם. מי שפוחח את פיו בלי חשבון מביא אסון על עצמו.	נֶצַר פִּי שׁוֹמֵר נִפְשׁוֹ פִּשְׁקֵי שִׁפְתָיו מִחֲתָה לֹא (י"ג, ג)

הזהירות בדיבור היא בעלת חשיבות רבה, מאחר ולדיבור יש כח רב והשפעה על האדם עצמו ועל הסובבים אותו. דיבור שלילי (דברי שקר או דברים פוגעניים) פוגע קודם כל באנשים הסובבים כלפיהם הוא מכוון ובסופו של דבר גם האדם המדבר דברים שליליים מסתבך ונפגע בעצמו. הפסוקים חוזרים ומדגישים כמה פעמים שדיבור רב וחסר מעצורים הוא בעייתי ומוביל לדיבור שלילי הגורם לאסון. לעומת זאת, מיעוט בדיבור הוא בסיס להגעה לדיבור חיובי מפני שהוא מאפשר לשקול כל מילה, לכוון, לדייק ולהזהר. דברי החכם (שהוא גם הצדיק) הם מועטים אך חיוביים ומועילים, ולכן הם מתקבלים על לב השומעים.

חלק ב - עושר ויושר

ספרות החכמה מייחסת בדרך כלל חשיבות רבה לעושר ונכסים, וכך גם ספר משלי רואה את העושר כדבר חיובי: הוֹן עֲשִׂיר קָרִית עֵזָא (י', טו) - העושר מגן על העשיר כמו מבצר המגן על הנצורים בו. אך ספר משלי איננו רואה את העושר כערך בפני עצמו, אלא כתוצאה חיובית של **חריצות ועמל:** יָד חֲרוּצִים תַּעֲשִׂיר: אֲגִר בְּקִיץ בֶּן מִשְׁכָּל נֶרְדָּם בְּקִצְרֵי בֶּן מְבִישׁ (י', ד-ה). ספר משלי חוזר ומדגיש שעושר שהושג בדרכי רשע ומרמה הוא לא ראוי וגם לא יחזיק מעמד: מֵאֲזַי מִרְמָה תּוֹעֵבַת ה' וְאֶבֶן שְׁלֵמָה רֵצוֹנו (י"א, א); לֹא יוֹעִילוּ אוֹצְרוֹת רֶשַׁע (י', ב).

ספר משלי חוזר ומדגיש שוב ושוב את החשיבות של התנהגות תמימה: הוֹלֵךְ בְּתֵם יִלְךְ בְּטַח וּמִעַקֵּשׁ דִּרְכָיו יִדָּע (י', ט) - המילה "תום" במקרא משמעותה "יושר" ו"שלמות". האיש הישר מתואר כהולך בדרך בטחה. לעומת זאת, הרשע מתואר כסוטה מן הדרך הסלולה - "מעקש דרכיו" - מהלך בדרכים עקלקלות. ערך התמימות והיושר מופיע בפסוקים רבים: תָּמַת יִשְׂרָאֵל תִּנְחַם וְסִלְף בּוֹגְדִים יִשְׁדָּם (י"א, ג); צִדְקַת תְּמִים תִּישֵׁר דְרָכָו וּבְרִשְׁעָתוֹ יִפֹּל רֶשַׁע (י"א, ה);

בְּבִרְתָּ יִשְׂרָאֵל תְּרוּם קָרְתָּ וּבְפִי רְשָׁעִים תִּהְרָם (י"א, יא); תוֹעֲבַת ה' עֲקָשִׁי לֵב וּרְצוֹנוֹ תִּמְיָמִי דָרְךְ (י"א, כ); צְדָקָה תַעֲזֹר תָּם דָרְךְ (י"ג, 1).

שאלה לעיון

קראו את המדרש הבא, וחשבו מהי הדרך הקצרה שהיא ארוכה ומהי הדרך הארוכה שהיא קצרה?

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף נג עמוד ב

אמר רבי יהושע בן חנניה... פעם אחת הייתי מהלך בדרך, וראיתי תינוק יושב על פרשת דרכים. ואמרתי לו: באיזה דרך נלך לעיר? אמר לי: זו קצרה וארוכה וזו ארוכה וקצרה. והלכתי בקצרה וארוכה, כיון שהגעתי לעיר מצאתי שמקיפין אותה גנות ופרדיסין, חזרתי לאחורי. אמרתי לו: בני, הלא אמרת לי קצרה? - אמר לי: ולא אמרתי לך ארוכה?! - נשקתיו על ראשו...

ניתן לפרש את המדרש בכמה משמעויות. בהקשר של הפער בין יושר לרמאות, ניתן ללמוד מהמדרש שהרמאות נראית לעתים כדרך מהירה להשיג דברים, אך בסופו של דבר, היא מסבכת את האדם והוא נכשל ונופל בה. לעומת זאת, היושר לעתים מונע הישגים מסויימים או מוביל את האדם בדרך ארוכה ואטית יותר, אך בסופו של דבר הוא דרך בטוחה יותר ומניבה תוצאות לטווח ארוך.

אכן, היושר והתמימות עלולים למנוע הישגים מסויימים, ולעתים אנשים מתנהגים במרמה על מנת להשיג עושר או אינטרסים אחרים שלהם. בא ספר משלי ומבהיר שלא רק שהרמאות איננה מוסרית ואיננה ראויה, אלא בסופו של דבר היא אינה משתלמת אלא גורמת להפסד משמעותי. ולעומת זאת היושר והתמימות מובילים, בסופו של דבר, להצלחה ולבטחון.

חלק ג - נדיבות ונתינה

מעבר ליושר ולתמימות, מדריך ספר משלי את האדם לנדיבות ולנתינה: יֵשׁ מִפְּזָר וְנוֹסֵף עוֹד וְחוֹשֵׁךְ מִיִּשְׁרָאֵל אֶךְ לְמַחְסוֹר (י"א כד) - ניתן להבין את הפתגם כעוסק בחכמה של ההשקעה הכספית לצורך פיתוח עסק. אולם, מן ההקשר של הפסוקים הבאים ניתן להבין שהוא עוסק בנתינה לנזקקים, ומשמעותו היא שפיזור כסף ונתינה לאנשים נזקקים עשויה להשתלם בעתיד ולעומת זאת, ההימנעות ממעשים ישרים וטובים מתוך קמצנות לא תועיל, והאדם לא יחסוך כסף בזכות זה אלא להפך - יגיע למחסור.

הפסוק הבא עוסק בנתינה באופן מובהק: נִפְּשׂ בְרָכָה תִדְרֹשׁ וּמְרוּהָ גַם הוּא יוֹרָא (י"א, כה) - אדם בעל נפש נדיבה המעניק מברכתו לאחרים - יזכה לפריחה ולטוב. מי שמרווה אחרים יזכה גם לרוויה בעצמו. כהמשך לכך אומר הפסוק הבא: מִנְעֵךְ בֶּרֶךְ יִקְבְּהוּ לְאִוִּם וּבְרָכָה לְרֵאשׁ מִשְׁבִּיר (י"א, כו) - אדם שמונע תבואה מעניים או שמעלה את המחיר של התבואה - יזכה לקללה של האנשים סביבו. לעומת זאת מי שנותן מתבואתו לאחרים ואינו מנסה להעלות במחיר - יזכה לברכתם של אנשים.

הרעיון, שנדיבות ונתינה לאחרים איננה פוגעת בנותן אלא מעשירה אותו, מופיע גם בדברי הגמרא לגבי צדקה ומעשרות:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קיט עמוד א

בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי: עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמעשרין, שנאמר עשר תעשר - עשר בשביל שתתעשר.

מדרש משלי (בובר) פרשה ל, ד:

"ומה שם בנו כי תדע"... זה יצחק שנתן מעשר ונתברך, שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' (בראשית כ"ו, יב), מלמד שמדדן לעשר... וכן הזהיר הקדוש ברוך הוא את ישראל שאם יעשרו תבואתם יברכם, שנאמר עשר תעשר (דברים י"ד, כב), עשר בשביל שתתעשר.

שאלה לדיון:

תנו דעתכם על הגישה העולה מספר משלי ומהמדרשים - כיצד היושר התמימות והנדיבות מובילים להצלחה עושר ובטחון ולעומת זאת המרמה והקמצנות מובילות להרס עצמי? תנו דוגמאות...

ספר משלי נותן שתי סיבות לכך שהיושר, התמימות והנדיבות מובילים להצלחה, עושר ובטחון -

קודם כל - **הסיבה הרוחנית**: בְּרַכַּת ה' הִיא תַעֲשִׂיר (י', כב). העושר מגיע מאת ה', ולכן מי שהולך בדרך טובה יזכה לברכה מאת ה'. אך ספר משלי נותן לכך גם הסבר ריאלי, מתוך **חכמת החיים**: אדם שמתנהג ביושר ונותן לאחרים זוכה להערכתם ולחיבתם, ומתוך כך אנשים ירצו להכנס איתו לעסקים והוא ירוויח. בנוסף לכך, אדם הנותן לאחרים בשעה שהם זקוקים, בדרך כלל יזכה לתמיכתם כאשר הוא יהיה זקוק לכך. (להרחבה ראו [בדברי הרב ד"ר יואל בן נון](#))

חלק ד - הגמול

עד כה ראינו כמה קריטריונים המאפיינים את ההבדל בין דרכו של האדם החכם והצדיק, לעומת דרכו של הכסיל והרשע. הבחנות אלה מציגות עולם ערכים - מהי הדרך הראויה ומהי הדרך הפסולה מבחינה ערכית. בנוסף להבחנות הללו המהוות הדרכה ערכית מוסרית, ספר משלי מושך את לבו של החניך/הקורא ללכת בדרך הטוב על ידי אמירה שההליכה בדרך הטוב היא לא רק נכונה אלא גם כדאית. לצורך כך, ספר משלי מציג תפיסת גמול מאד ברורה, לפיה צדיק וטוב לו, רשע ורע לו.

שאלה לעיון:

עיינו בפרקים י-יב. סמנו לעצמכם פסוקים העוסקים בגמול לרשע ולצדיק. וציינו - מהם הדברים הטובים שהצדיק זוכה להם? וכנגד זאת - מהו גמולו של הרשע?

הגמול לצדיק	הגמול לרשע	פסוקים
סיפוק מחסורו	לא יבוא על סיפוקו	לֹא יִרְעִיב ה' נַפְשׁ צְדִיק וְהוֹת רְשָׁעִים יְהַדֵּף (י', ג) מְגֹרֶת רֶשַׁע הִיא תְּבוֹאָנוּ וְתֵאָוֹת צְדִיקִים יִתֵּן (י', כד) צְדִיק אֲכַל לֶשְׂבַע נַפְשׁוֹ וּבִטֵּן רְשָׁעִים תִּחְסֹד: (י"ג, כה)
שם טוב	שם רע	זָכַר צְדִיק לְבִרְכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקַב (י', ז)
יציבות	חוסר יציבות	כַּעֲבוּר סוּפָה וְאִין רֶשַׁע וְצְדִיק יְסוּד עוֹלָם (י', בה) מָעוֹז לְתֵם דְּרֹךְ ה'... צְדִיק לְעוֹלָם בַּל יִמוּט (י', בט-ל); לֹא יִבּוֹן אָדָם בְּרֶשַׁע וְשָׂרֵשׁ צְדִיקִים בַּל יִמוּט (י"ב, ג) הַפּוֹךְ רְשָׁעִים וְאֵינָם וּבֵית צְדִיקִים יִעֲמֹד: (י"ב, ז)
אריכות ימים	קיצור שנות חיים	יִרְאֶת ה' תּוֹסִיף יָמִים וּשְׁנוֹת רְשָׁעִים תִּקְצָרְנָה (י', כו)
תקווה ושמחה	חוסר תקווה	תּוֹחֲלֵת צְדִיקִים שְׂמֵחָה וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֵּאֲבֹד (י', כז) בְּמוֹת אָדָם רֶשַׁע תֵּאֲבֹד תִּקְוָה וְתוֹחֲלֵת אוֹנִים אֲבָדָה (י"א, ז)
בטחון והצלה	בושה	בָּא זְדוֹן וַיִּבֹא קְלוֹן (י"א, ב)
בטחון והצלה	הסתבכות ונפילה	צְדִקְתְּ תִמְסֵךְ תִּישָׁר דְּרָכְךָ וּבָרְשָׁעֶתוֹ יִפֹּל רֶשַׁע: (י"א, ה) צְדִיק מִצָּרָה נִחְלָץ וַיִּבֹא רֶשַׁע תִּחְתִּיו (י"א, ח)
שמחה בהצלחתם	שמחה במפלתם	בְּטוֹב צְדִיקִים תִּעֲלֶץ קַרְיָהּ וּבִאֲבֹד רְשָׁעִים רָנָה (י"א, י)
זוגיות טובה	זוגיות לא טובה	אִשֶׁת חַיִל עֲטָרַת בַּעֲלָהּ וּכְרֻקָּב בְּעֲצֻמוֹתָיו מְבִישָׁה: (י"ב, ד)

סיכום:

פרקים י"ב-י"ג מכילים פתגמים רבים העוסקים בצדיק וברשע. הפתגמים מאפיינים את תכונותיהם השונות, ונותנים קריטריונים להבחנה ביניהם, בתחומים שונים: דיבור מועט וחיובי לעומת דיבור מרובה ושליילי; התנהגות ביושר ובתום לעומת רמאות; חריצות לעומת עצלות; נדיבות לעומת קמצנות. הפתגמים משבחים את דרכו של הצדיק שהוא גם החכם, ומגנים את דרך הרשע. לצד ההדרכה שנותן ספר משלי לבחירה בדרך הראויה מבחינה

ערכית ומוסרית, ספר משלי מדגיש את התועלת מן ההליכה בדרך הצדיקות והטוב, ומציג תפיסת גמול מאד ברורה: צדיק וטוב לו, רשע ורע לו. לא רק שראוי לבחור בדרך הטוב, אלא גם כדאי. הגמול הטוב לצדיק הוא קודם כל תוצאה הגיונית של מעשיו אשר מביאים להצלחתו, אך מעבר לכך - בזכות מעשיו הטובים הוא זוכה לברכת ה'!

להרחבה

[מתן על הפרק - דפי לימוד לפרקים י'-ט"ו](#)

[הרב אלקנה שרלו - שיעור על פתגמי משלי](#)

[הרב מרדכי סבתו - שיעור על משלי פרק י' - צדיק ורשע](#)

[הרב אליעזר קשתיאל - שיעור על ניגודים בין טוב לרע](#)

[הרב אברהם צרויה - שיעור על משלי פרק י"א - צדיק ורשע](#)

[הרב אברהם צרויה - שיעור על משלי פרק י"ב - צדיק ורשע](#)

[הרב ד"ר יואל בן נון - פוסט על "חושך שבטו שונא בנו"](#)

[הרב ד"ר בני לאו - שיעור קצר על "חושך שבטו שונא בנו"](#)